

Людмила Врочинська

ВИХОВАННЯ ГУМАННОСТІ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

На етапі активної трансформації української системи освіти в європейський освітній простір постала потреба подолання загрози бездуховності, тому особливо важливим стає формування соціально активної особистості зі сталою ієрархією цінностей, системою гуманного ставлення до світу, до себе, до інших людей. Реформування української освіти на засадах гуманізації й демократизації актуалізує необхідність створення у суспільстві моральної атмосфери, яка сприяла б утвердженню у всіх ланках суспільного життя гуманного ставлення до людини, вимогливості до себе й інших, чесності, довір'я, поєданого з високою відповідальністю. У контексті зазначеного є актуальним звернення до прогресивних думок філософів, педагогів і психологів щодо виховання підростаючого покоління на засадах гуманізму.

Проблема виховання гуманної особистості в сучасних умовах привертає увагу багатьох науковців. Значний інтерес становлять дослідження, присвячені обґрунтуванню гуманістичних ідей у творчості видатних українських мислителів (Б. Грицьок), у працях американських вчених (І. Шевчук) [4; 15].

Мета нашої статті полягає в аналізі філософських, психологічних і педагогічних поглядів на проблему виховання гуманної особистості, їхньої актуалізації щодо сучасних проблем розвитку дошкільної освіти в Україні.

Оновлення виховного процесу в наш час орієнтується на такі традиційні слов'янські чесноти, як гуманізм, духовність, моральність. Як засвідчує аналіз історичних джерел, питання виховання гуманності належать до вічних тем у філософії, педагогіці, психології.

Проблема виховання гуманності започаткована у християнстві, основні ідеї якого утворюють два полюси – добра і зла. Релігія, по суті своїй, є складна, дієва система виховного впливу. Перелік законів простий: будь милосердним, допомагай ближньому, не заздри, не гордуй, не роби зла, не бери чужого тощо. Однак у них закладений величезний багатовіковий досвід поколінь. У контексті сказаного зрозуміло, що гуманізація виступає як один із напрямів виховання добра, а бездуховність є формою зла.

Вперше згадку про гуманну якість – людинолюбство ми знаходимо у працях видатного китайського філософа Конфуція, який визнавав цінність гуманності і для суспільства, і для окремої людини, а основними шляхами формування гуманності вважав турботу про людей та велику вимогливість до себе [7].

Важливу роль у розвитку проблеми гуманності особистості відіграв

давньогрецький філософ Платон, характеризуючи моральну особистість з позиції так званих добродетелей – мудрості, поміркованості, мужності, справедливості. Правильним, на думку Платона, є виховання, засноване на повазі до дитини, що сприяє розвитку її природних здібностей і починається з раннього віку, коли виникають і зміцнюються гуманні почуття. Таким чином, платонівська система виховання заснована на етичних та політичних вимогах. Вона виконує соціальне замовлення щодо формування життєвих якостей особистості, які потрібні державі.

Подібно до Платона, Арістотель у творах «Про душу», «Політика» обґрунтував систему безперервного виховання як процесу, який торкається усіх аспектів особистості і триває впродовж усього життя. Виховання гуманності, за Арістотелем, не передбачає пасивного сприйняття вимог, навпаки, суттєве значення має активна взаємодія дорослих і дітей.

Резюмуючи вищезазначене, можна стверджувати, що у працях філософів підкреслена об'єктивна необхідність виховання гуманності як найціннішої якості у гуманному суспільстві.

Ідея виховання гуманної поведінки набула подальшого розвитку у працях представників західноєвропейського гуманізму XVI–XVIII ст. (К. Гельвецій, Дж. Локк, Е. Роттердамський, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спіноза та ін.), які надавали великого значення вихованню гуманних рис у дітей. На думку К. Гельвеція, мета виховання має полягати в тому, щоб розкрити серце дитини для гуманності, а розум – для правди, щоб виховати людей, у свідомості яких ідея особистого добра тісно пов'язана з ідеєю добра народу.

Філософ Б. Спіноза у праці «Етика» розкриває нові аспекти формування гуманності. Він констатує, що кожна людина у своїй поведінці керується різноманітними тілесними і духовними потребами. «І якщо в душі кожної людини взростити любов до ближнього, безкорисливу турботу про ближнього, співпереживання до нього, великодушність і вдячність один до одного, то можна говорити про розвиток гуманних почуттів особистості. Для розвитку названих потреб важливою є здатність людини передчувати ту радість, яку вона дарує іншим» [5, с. 123].

Видатний чеський мислитель Я. А. Коменський сформулював ряд вимог до методики виховної роботи, заснованої на гуманному ставленні до дітей. На його думку, все навчання й освіта мають бути спрямовані на виховання гуманності, а школа – стати «майстернею гуманності і людяності», де підростаюче покоління зможе досягти моральної досконалості. Основними засобами виховання він вважав, по-перше, постійний зразок добродетелей, тобто особистий приклад порядного життя батьків, учителів, товаришів. По-друге, своєчасні та розумні настанови і вправляння. Вчитися добродетелі можливо тільки шляхом постійного здійснення її на практиці, систематично вправляючись. По-третє, помірна дисципліна, яку Коменський вважав основою всіх

доброчесностей [6, с. 234].

Слід зазначити, що доцільність застосування зазначених засобів не втратила свого значення і в наш час.

Проблема виховання гуманних рис особистості одержала подальший розвиток у середовищі французьких просвітителів XVIII століття. Так, створена Ж.-Ж. Руссо нова гуманістична теорія здійснила величезний вплив на пробудження у суспільстві інтересу до виховання у дітей гуманних почуттів. Ученим було обґрунтовано принцип послідовності у вихованні: від моральних почуттів через вправлення і навички до формування моральних переконань.

Педагог-гуманіст Й. Г. Песталоцці велику увагу приділяв вихованню у дітей «справжньої людяності» і «діяльної любові до людей». У творі «Лінгард і Гертруда» він пропонує розвивати чуйність, задовольняти щоденні потреби, домагатися того, щоб основу їх вражень, досвіду і діяльності складала любов і благодіяння, які б надійно закріплювались у серцях. Критерій моральності Й. Г. Песталоцці вбачав у «досконалому пізнанні добра, досконалому вмінні і бажанні творити добро» [8, с. 68].

Гуманістичні ідеї в Україні мають глибокі історичні корені. Уже в перших письмових пам'ятках давньоруської культури висловлені цікаві думки щодо сутності людини і смислу її життя. Так, Іларіон Київський у «Слові про закон і благодать» обґрунтовує гуманістичне спрямування добродійності, милостивості та боголюбивості князя у ставленні до підлеглих і рівноправності народів у процесі їх християнізації [1]. «Повчання» Володимира Мономаха є своєрідною спробою впровадити гуманістичний принцип добродійності й людинолюбства в міжкнязівські стосунки, а милосердність і добродійність – у відносини між людьми.

Становлення і розвиток системи виховання в епоху українського національного Відродження (XVI–XVIII ст.) характеризується принципами демократизму та гуманізму в навчально-виховному процесі братських, січових і козацьких шкіл. Основним їх здобутком, стрижневим засобом національного виховання виступає українська козацька педагогіка. Моралі козацького виховання була притаманна глибока людяність, діяльна доброта, милосердя.

Г. Сковорода висунув і обґрунтував важливі ідеї про людину, її щастя та шляхи його досягнення, підносячи істинно людське, духовне в людині як визначальний чинник її діяльності. «Серце – корінь життя», «обитель любові» – є осереддям душевного життя людини, внутрішньою силою її самопізнання і самовдосконалення, через які вона може досягнути щастя [11, с. 47]. На цій основі він обґрунтував необхідність утвердження добра, любові, щирості, «спорідненості», справедливості як гуманістичних засад людського співжиття.

Кардинально новими для вітчизняної педагогіки були погляди М. Пирогова, який піднімав гуманістичну проблему людської гідності,

становлення людської особистості, виховання щирих людей з розвиненими розумовими здібностями, моральною волею та переконаннями.

Представники так званого практичного гуманізму спрямували діяльність на вдосконалення традиційної системи навчання і виховання. Так, видатний вітчизняний педагог К. Ушинський виняткової уваги надавав питанням виховання, яке має виробляти такі якості, як любов до батьківщини, гуманність, правдивість, почуття відповідальності: «Виховання повинне просвітити свідомість людини, щоб перед її очима лежала чітка дорога добра» [13, с. 46]. Він вказував на необхідність з раннього дитинства розвивати у дітей почуття безкорисливості, скромності й гуманне ставлення до особистості на національних засадах.

Освітня діяльність представників національного напрямку О. Духновича, М. Корфа та ін. ґрунтується на основах національної гуманної педагогіки, а їхня гуманістична спрямованість – на українській народній педагогіці.

На початку 50-х років XIX ст. у розвитку гуманізму в Україні важливе місце посідає революційно-демократичний напрям, очолюваний Т. Шевченком. Найглибше ідеали гуманної поведінки знайшли відображення у художній творчості Великого Кобзаря. Він відродив гуманістичну ідею правди та святості, якими мають визначатися як поведінка окремої людини, так і державні закони, норми відносин між людьми і народами.

Перша третина XX ст. стала періодом реалізації нових прогресивних ідей гуманізму вітчизняних педагогів С. Васильченка, Г. Ващенко, М. Грушевського, І. Огієнка, С. Русової, які прагнули замінити схоластичну, авторитарно-догматичну систему на нову, гуманістичну, засновану на традиційних ідеалах українців: дружелюбності, побратимства, працьовитості, щирості та ін. Виховувати їх у дітей через три складові душі – розум, почуття, волю – закликав Г. Ващенко у книзі «Виховний ідеал», підкреслюючи необхідність дотримуватись гуманістичного принципу у вихованні шанобливого справедливого ставлення до інших народів, широко використовуючи у виховному процесі гуманістичний потенціал народних засобів, творчості видатних діячів вітчизняної культури.

На гуманістичну спрямованість у вихованні молоді вказувала С. Русова, відзначаючи, що «правда й гуманізм повинні бути тим ґрунтом, на якому виростає виховання й взаємні відносини між самими дітьми...» [10, с. 65]. Вона наголошувала, що гуманними, доброзичливими відносинами повинно бути пройняте все життя дітей в українському дитячому садку.

Фундаментом виховної системи І. Огієнка є основні принципи виховання гуманності дітей: гуманістичної спрямованості, природовідповідності, народності, виховання в праці, які, на його думку,

відображають основні суперечності та тенденції становлення гуманної особистості в дитячому та юнацькому віці.

Визначальними ідеалами у педагогічній спадщині В. Сухомлинського, який гуманну поведінку підносить до рівня громадського обов'язку кожної людини, є гуманність і людська доброта. Видатний український педагог у теоретичних роботах і на практиці виховання доводить, що високоморальні вчинки свідчать про глибоку повагу до гідності особистості, вони є запорукою формування благородних людських почуттів та необхідною умовою духовно-морального прогресу суспільства [12].

Отже, звернення до історичного минулого (від античності до ХХ століття) дозволяє дійти висновку, що багатовікова культура людства пов'язана із залученням підростаючого покоління до гуманістичних духовних цінностей.

Представники так званої гуманістичної психології – зарубіжні дослідники Д. Дьюї, А. Маслоу, С. Паттерсон, К. Роджерс, Б. Спок, Л. Рон Хаббарт вбачають джерела розвитку гуманності у самій особистості. Основну цільову установку представників гуманістичної педагогіки висловив С. Паттерсон: «Формування гуманних людей розвинених, а не автоматів чи інтелектуалів думаючих, які відчують і живуть, чи діючих особистостей, особистостей, здатних любити, глибоко відчувати, розвиватися, творити і продовжувати процес самоосвіти» [15, с. 15].

Чималий внесок у розвиток теорії формування особистості молодої людини зробив відомий американський вчений, письменник, педагог-гуманіст Л. Рон Хаббарт. Центральне місце у його працях займає людина, її внутрішній світ, почуття, емоції, воля тощо. На його думку, гуманна особистість сама регулює свої дії, причому незалежно від того, чи контролює її суспільство.

Заслуговує на увагу аналіз поняття «педагогічний гуманізм» (Л. Архангельський), до якого у педагогіці чітко виявляються декілька підходів. Загалом, ним позначають світогляд, основними принципами якого є любов до людей, повага людської гідності, турбота про благо людей.

Педагогіка визначає означене поняття наступним чином: «Гуманізм (від лат. *humanus* – людський, людяний) – система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність [3, с. 76]. Гуманізм уособлює любов до людей, повагу до їхньої гідності і турботу про їхнє благо, тобто гуманізм органічно включає в себе гуманність як моральну рису людей. А гуманність трактується як обумовлена моральними нормами і цінностями система установок особистості на соціальні об'єкти (людину, групу, живу істоту), яка подана у свідомості переживаннями співстраждання і співрадість та реалізується в спілкуванні та діяльності, в актах співдії, співучасті, допомоги.

Отже, гуманізм, гуманність – це ті основні характеристики поведінки людини, які визначають її ставлення до інших людей, до себе самої, до всього оточуючого, тобто це риси гуманної поведінки.

Сучасні українські вчені І. Бех, А. Гончаренко, Т. Колесіна наголошують на необхідності дослідження педагогічного гуманізму як символу доброти, чуйного уважного ставлення до всього навколишнього, основою якого є любов до людей, до суспільства, людини, яка живе поруч.

Р. Калініна визначає гуманність як особистісну якість, зміст якої обумовлений наслідуванням принципів гуманізму на основі доброзичливого повсякденного ставлення людини до довкілля. У якості компонентів гуманності дослідники виокремлюють повагу, чуйність, почуття справедливості, співчуття, довір'я, самокритичність, мужність. Ці якості визначають змістову сторону гуманності, а такі як ввічливість, терпимість, скромність, поступливість – її зовнішнє вираження. Так, І. Хомякова зазначає, що гуманізм – це людяність в усіх багатоманітних проявах людської поведінки. Людяність спрямована на розвиток усього розумного, що сприяє життю, а також на оберігання і захист прав людини на життя як цінності.

У свою чергу, академік І. Бех розглядає гуманізм у вихованні як певну світоглядну позицію, яка в центр буття ставить людину, і тому все в цьому світі набуває значення, смислу і цінності лише у співставленні з нею, розміщується навколо неї як найвищої цінності. Ми поділяємо погляд вченого на те, що побудова виховного процесу на засадах гуманізму вимагає розгляду гуманізму одночасно і як засобу, і як мети виховання. Психолог висловлює думку про те, що «істинно людську мораль неможливо розвинути за допомогою наслідування, навіювання, а тим більше примусу. Навісне добро – не добро в справжньому смислі цього слова. Всяка поведінка особистості лише тоді моральна, коли вона є результатом свідомої волі й переконання».

Розглядаючи визначення поняття гуманізму, І. Бех відзначає, що це любов до людей, повага до них, терпимість, чуйність. На його думку, справжня вихованість особистості визначається гуманістичним ядром, в центрі якого – безкорислива любов. Здійснювати виховання гуманізму набагато важче, ніж виховання, що ґрунтується на насиллі, примусі, авторитаризмі. Не вимагає доказу факт, що його слід починати виховувати з перших етапів розвитку дитини. Саме старший дошкільний та молодший шкільний вік мають бути ним інтенсивно заповнені, оскільки в більш пізні періоди це робити набагато складніше [2].

Дослідники трактують гуманізм як вираження людяності в усіх різноманітних проявах людської поведінки, яка спрямована на розвиток усього розумного, що сприяє життю, а також на збереження та захист людини й життя як цінності. Виховання гуманізму поєднують із толерантністю – терпимим ставленням до інтересів, переконань, вірувань,

звичок і поведінки інших людей. Так, розглядаючи питання виховання милосердя та гуманізму, Н. Хамська виокремлює два основних аспекти: духовно-емоційний, що передбачає переживання чужого горя як власного, та конкретно-практичний – надання реальної допомоги [14, с. 26].

Т. Поніманська зазначає, що формування гуманної особистості – це стратегічна мета виховання, яка ставиться самим ходом історичного розвитку. Актуальність виховання гуманності автор вбачає у тому, що гуманною є така людина, яка бачить своє самоутвердження у творенні матеріальних або духовних цінностей, розвитку власних можливостей і допомозі іншим людям, а не у зверхності над оточуючими. Вона високо цінує культуру і прагне розвивати у себе знання, здібності і вміння. Як стверджує вчений, заснований на ідеях попередніх форм гуманізму сучасний інтегративний гуманізм характеризує нові наукові уявлення про людину як не лише вищу цінність і мету соціального розвитку, а й як суб'єкт всебічної відповідальності за наслідки своєї діяльності, свого буття. Коли нині людина виявляє реальну можливість самостійного вибору способів поведінки, напрямів світогляду, зростає роль гуманізму як ціннісного підґрунтя всіх соціальних процесів, у тому числі освітніх. Відтак, у сучасних умовах гуманізм набуває значення методологічних засад освіти й виховання, стає духовною основою формування особистості [9].

Отже, аналіз філософських та історико-педагогічних поглядів на проблему виховання гуманізму дає підстави стверджувати, що багатовікова культура людства характеризується залученням підрастаючого покоління до духовних цінностей, серед яких одне з провідних місць займає виховання гуманності. Оскільки гуманізм уособлює в собі любов до людей, повагу та турботу про благо людини, то аналіз різних підходів до розуміння його суті у філософських, педагогічних та психологічних визначеннях дозволяє характеризувати гуманність як загальний компонент в даному понятті.

Таким чином, виховання гуманної особистості є стратегічною метою виховання, визначеною самим ходом історичного розвитку. Сьогодення вимагає дослідження втілення ідей педагогічного гуманізму у науково-педагогічну і практичну діяльність освітньо-виховних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология педагогической мысли народов СССР / АПН СССР ; [ред. кол. : М. И. Кондаков и др.]. – [в 10 кн.]. – М. : Педагогика, 1985. – [т. 1] : Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIV–XVII вв. [С. Д. Бабишина, Б. Н. Митюрлова]. – 1985. – 366 с.
2. Бех І. Д. Гуманізм у вихованні підрастаючої особистості / І. Д. Бех // Рідна школа. – 1995. – № 9. – С. 23–25.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / Семен

- Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Грицюк Б. Ідеї гуманізму в українській педагогіці / Богдан Грицюк // Рідна школа. – 1999. – № 7. – С. 6–9.
 5. Гуманистическая мысль, школа и педагогика эпохи позднего средневековья и начала нового времени (исследования и материалы) : сб. науч. трудов / АПН СССР, НИИ общ. педагогики. – М., 1990. – 200 с.
 6. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. Т. 1. / под ред. А. Н. Пискунова. – М. : Педагогика, 1982. – 656 с.
 7. Конфуций и его школа : антология гуманной педагогики/ [В. В. Малявин (сост. и авт. предисл.)]. – М. : Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2002. – 226 с.
 8. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. Т. 2 / Иоганн Генрих Песталоцци ; под ред. В. А. Розербенга. – М. : Педагогика, 1981. – 334 с.
 9. Поніманська Т. І. Гуманність: ціннісний аспект. Сучасні підходи до гуманістичного виховання дошкільнят / Тамара Поніманська // Дошкільне виховання. – 2002. – № 4. – С. 3–5.
 10. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори / С. Ф. Русова ; [упор. О. В. Проскура]. – К. : Освіта, 1996. – 303 с.
 11. Сковорода : антология гуманной педагогики/ [В. В. Малявин (сост. и авт. предисл.)]. – М. : Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2002. – 224 с.
 12. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. Т. 3. – К., 1987. – С. 433–468.
 13. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. Т. 1. / К. Д. Ушинський ; за ред. О. І. Піскунова. – К. : Радянська школа, 1983. – 489 с.
 14. Хамська Н. Б. Підліток на шляху до моральності : навч.-метод. посібник / Неліна Бореславівна Хамська. – Вінниця : Універсам-Вінниця, 1998. – 136 с.
 15. Шевчук І. Гуманістичні ідеї у працях американських вчених / І. Шевчук // Рідна школа. – 1994. – № 5. – С. 13–18.